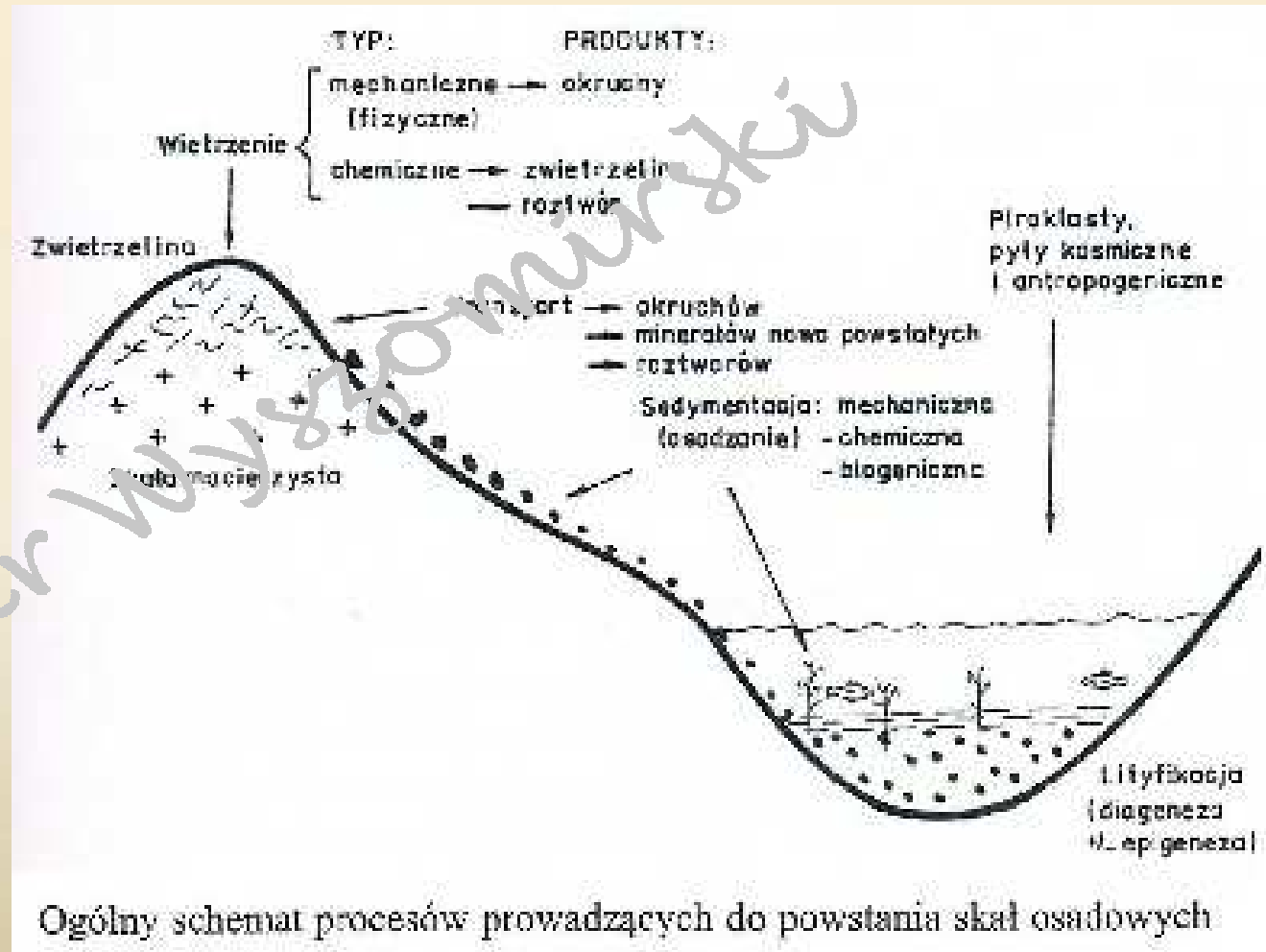

SUROWCE I RECYKLING

Wykład 5

Procesy prowadzące do powstania skał osadowych:

- Wietrzenie (mechaniczne, chemiczne),
- Transport,
- Sedymentacja,
- Diagenезa.

Diageneza - ogół procesów przebiegających w luźnym osadzie w warunkach niskich ciśnień i temperatur od momentu jego zdeponowania, prowadzących do lityfikacji (konsolidacji) osadu.

Ważnymi czynnikami wietrzenia mechanicznego są:

- zmiany temperatury,
- zamarzanie wody w szczelinach skał.

Także rośliny, a zwłaszcza ich korzenie, mogą działać mechanicznie na rozluźnienie skał.

Wietrzenie chemiczne

- Polega ono głównie na działaniu na skały i ich minerały wody, tlenu atmosferycznego i dwutlenku węgla.
- Niekiedy ma miejsce oddziaływanie kwasów humusowych, amoniaku, chloru i in.

Do procesów wietrzenia chemicznego zachodzących pod działaniem wody zalicza się:

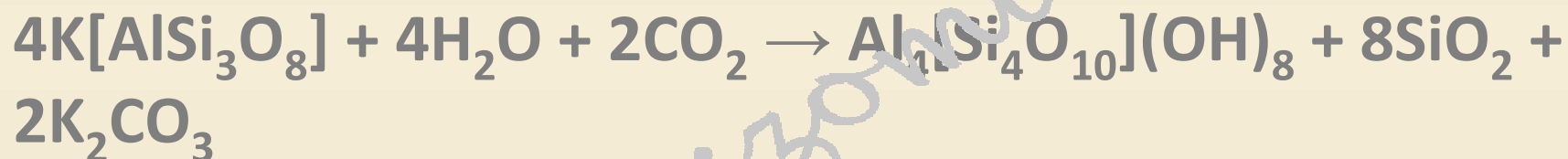
- rozpuszczanie, czyli całkowite lub częściowe przejście minerału do roztworu,
- hydratację (uwodnienie), np. przejście anhydrytu CaSO_4 w gips $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$.
- hydrolizę, np. powstanie kaolinitu kosztem skalenia potasowego.

Hydroliza minerałów (przykłady):

- w klimacie umiarkowanym; w obecności H₂O

- w klimacie umiarkowanym; w obecności H₂O i CO₂

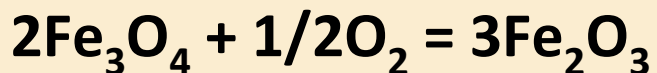
- w klimacie tropikalnym; w obecności H₂O

- w klimacie tropikalnym; w obecności H₂O i CO₂

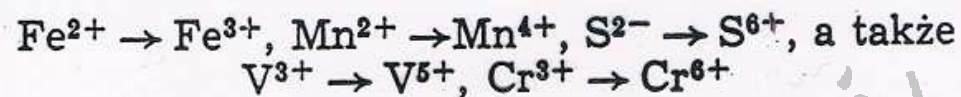
Utlenianie minerałów (przykład):

magnetyt

hematyt

Do procesów utleniania zachodzących podczas wietrzenia należą:

Wartościowości niektórych pierwiastków spotykane w środowiskach geochemicznych

Pierwiastek	Wartościowość	Pierwiastek	Wartościowość
Fe	(0), +2, +3	Sn	+2, +4
Mn	+2, (+3), +4	Au	0, +1, +3
Ti	+3, +4	As	-3, (0), +3, +5
Cr	(+2), +3, +6	Bi	(-3), 0, +3, (+5)
V	(+2), +3, +4, +5	S	-2, 0, (+4), +6
Co	+2, +3	C	-4, 0, (+2), +4
Cu	0, +1, +2	N	-3, 0, (+2), (+3), +5
U	+4, +6	Cl	-1, (+5), (+7)
Ce	+3, +4	J	-1, (+5), (+7)
Pb	(0), +2, +4		

Uwaga: W tabeli podano wartościowości poszczególnych pierwiastków dla różnych środowisk geochemicznych (atmosfera, hydrosfera, kontynentalna skorupa ziemska). Wartościowości szczególnie ważne dla danego pierwiastka wyróżniono drukiem półgrubym, wartościowości o podrzędnym znaczeniu ujęto w nawias.

Wyróżnia się trzy kategorie produktów wietrzenia:

- **minerały chemicznie nie zmienione (np. kwarc, cyrkon, diament, chromit),**
- **minerały wtórne w wodzie nierozpuszczalne (np. hydrokrzemiany, wodorotlenki glinu i żelaza),**
- **minerały wtórne w wodzie rozpuszczalne (np. uwodnione siarczany żelaza powstające kosztem siarczków żelaza, wodorotlenki żelaza tworzące się w wyniku hydrolizy siarczanów żelaza).**

Pierwiaski towarzyszące	I	II	III	IV	V
	Rezystaty	Hydrolizaty	Oksydaty	Precypitaty	Ewaporaty
	P i e r w i a s t k i g ł ó w n e				
	Si	Al	Fe ³⁺ Mn ⁴⁺	Ca Mg	Mg, Na, K
Au					
Sn					
Zr-Hf					
Ti					
Ce					
Th					
Y					
W					
Nb,Ta					
B					
Be					
Ga					
V					
U					
Sc					
Cr					
Mo					
Cu					
As					
Zn					
Pb					
Co					
Ni					
Cd					
Sr					
Ba					
Tl					
Rb					
Br					
J					

Geochemiczne różnicowanie się pierwiastków przy procesie osadzania się transportowanego materiału (według A. Polańskiego, K. Smulikowskiego, 1969)

Pierwotne
produkty
wietrzenia

REZYSTATY

Wydzielanie się
 SiO_2

HYDROLIZATY

Wydzielanie się
związków Al

OKSYDATY

Wydzielanie się
tlenków Fe i Mn

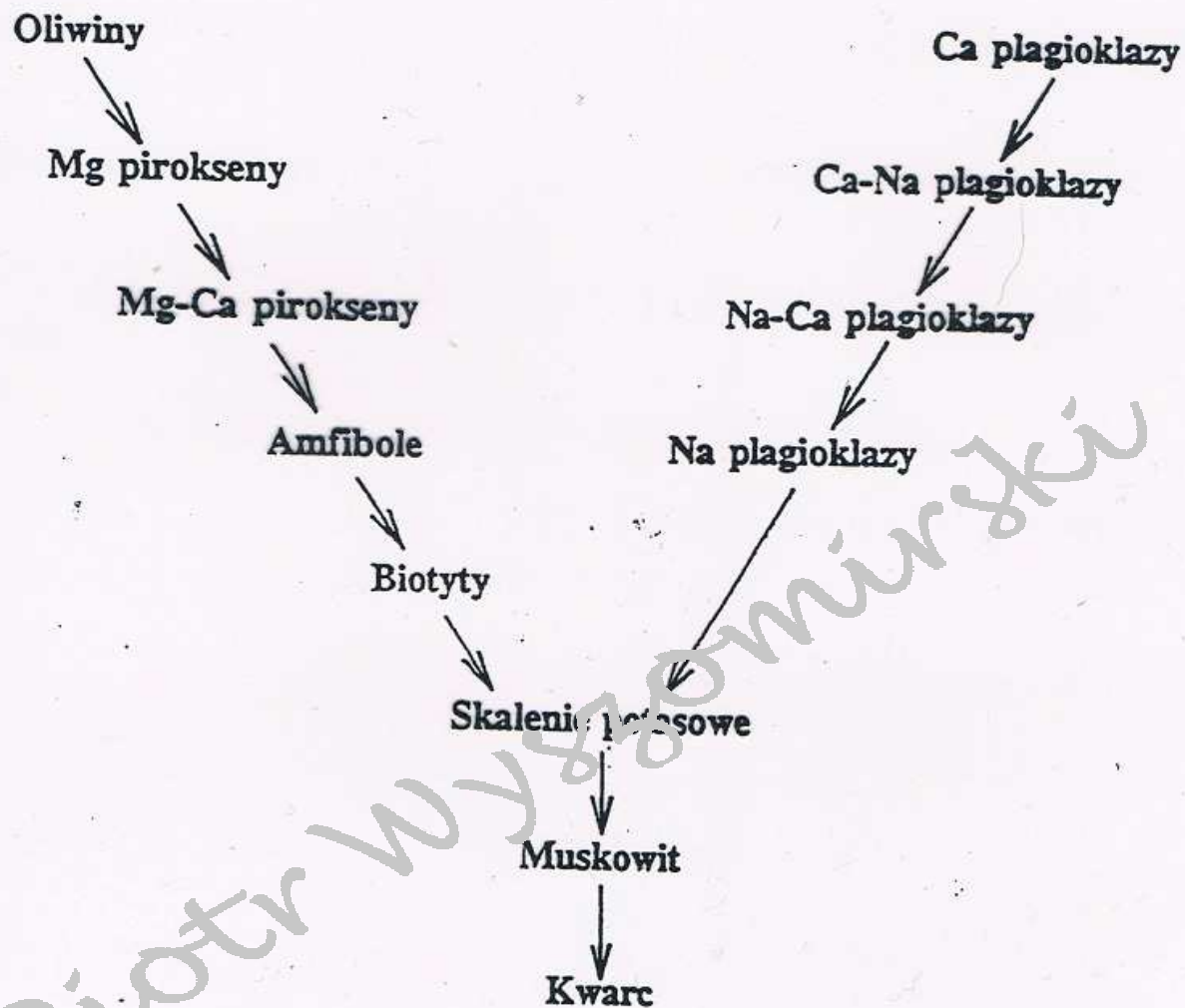
PRECIPITATY

Wydzielanie się
węglanów Ca i Mg

EWAPORATY

• Wydzielanie się
soli Na, podrzędnie
Ca, K, Mg

Schemat kolejności rozdziału pierwotnego materiału zwietrzelinowego
(według T. Bartha, 1952)

Schemat krystalizacji głównych minerałów skałotwórczych skał magmowych (Bowen 1928) zastosowany przez Goldicha (1938) do wyjaśnienia różnej odporności minerałów w procesie wietrzenia (szereg Goldicha)

Ważniejsze minerały skałotwórcze skał osadowych*

Minerały grupy SiO_2 :

Opal - $\text{SiO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$

Chalcedon - SiO_2

Kwarc autigeniczny - SiO_2

Minerały ilaste:

Kaolinit - $\text{Al}_4[\text{Si}_4\text{O}_{10}](\text{OH})_8$

Smektyty, np. montmorillonit, beidellit - $\text{Al}_4[\text{Si}_{7,33}\text{Al}_{0,67}\text{O}_{20}](\text{OH})_4$

Illit - $(\text{K}, \text{Na}, \text{O}^+)(\text{Al}, \text{Mg}, \text{Fe})_2[(\text{OH})_2(\text{Si}, \text{Al})_4\text{O}_{10}]$

Glaukonit (żelazista odmiana illitu)

Minerały o strukturze mieszanopaketowej; np. illit/smektyt (I/S)

Chloryty - $(\text{Mg}_{6-x-y}\text{Fe}^{2+}_y\text{Al}_x)[\text{Si}_{4-x}\text{Al}_x\text{O}_{10}](\text{OH})_8$

Minerały węglanowe:

Kalcyt i aragonit (odmiany polimorficzne CaCO_3)

Dolomit - $\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$

Syderyt - FeCO_3

Minerały siarczanowe:

Gips - $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$

Anhydryt - CaSO_4

Minerały chlorkowe:

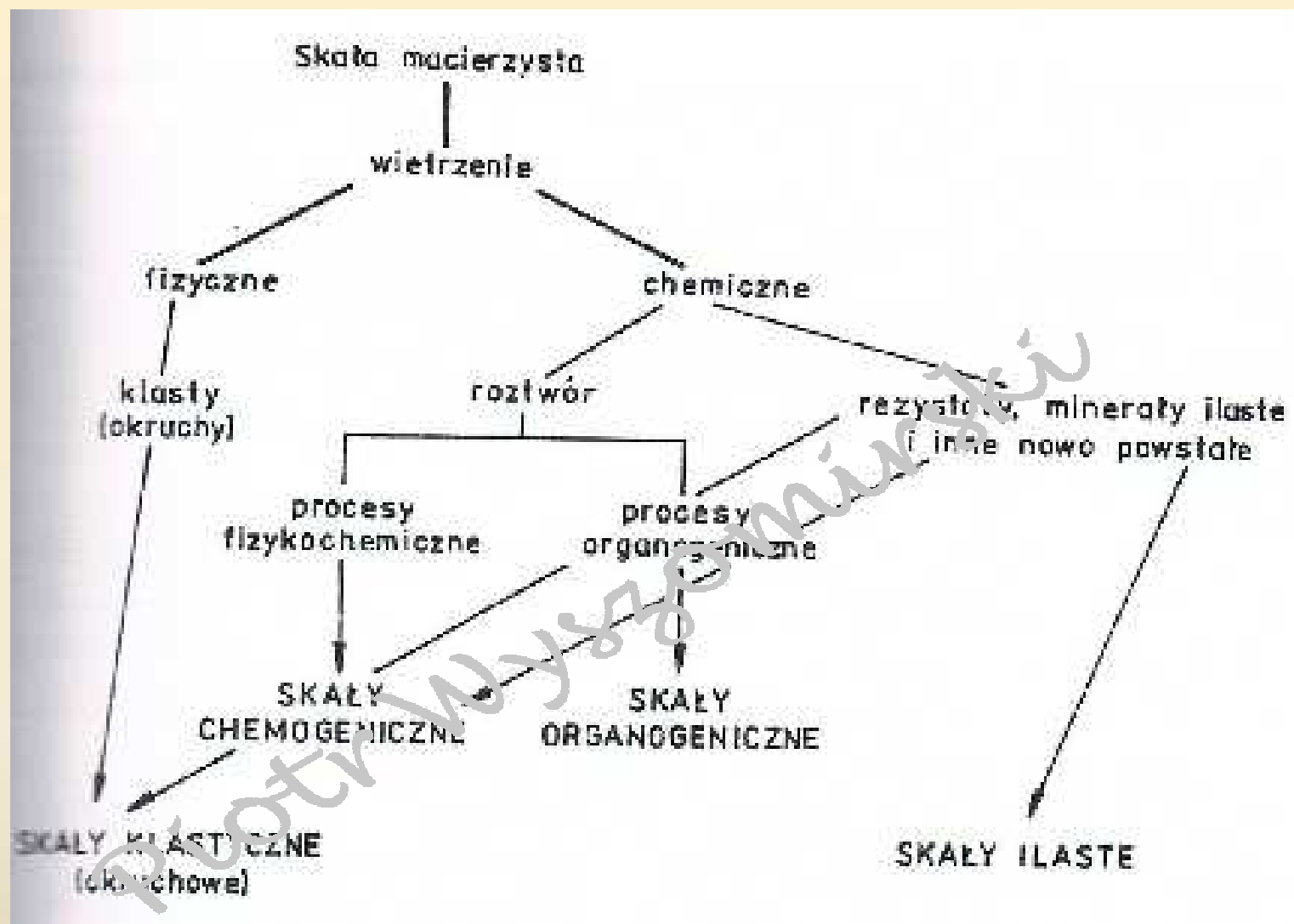
Halit - NaCl

Sylwin - KCl

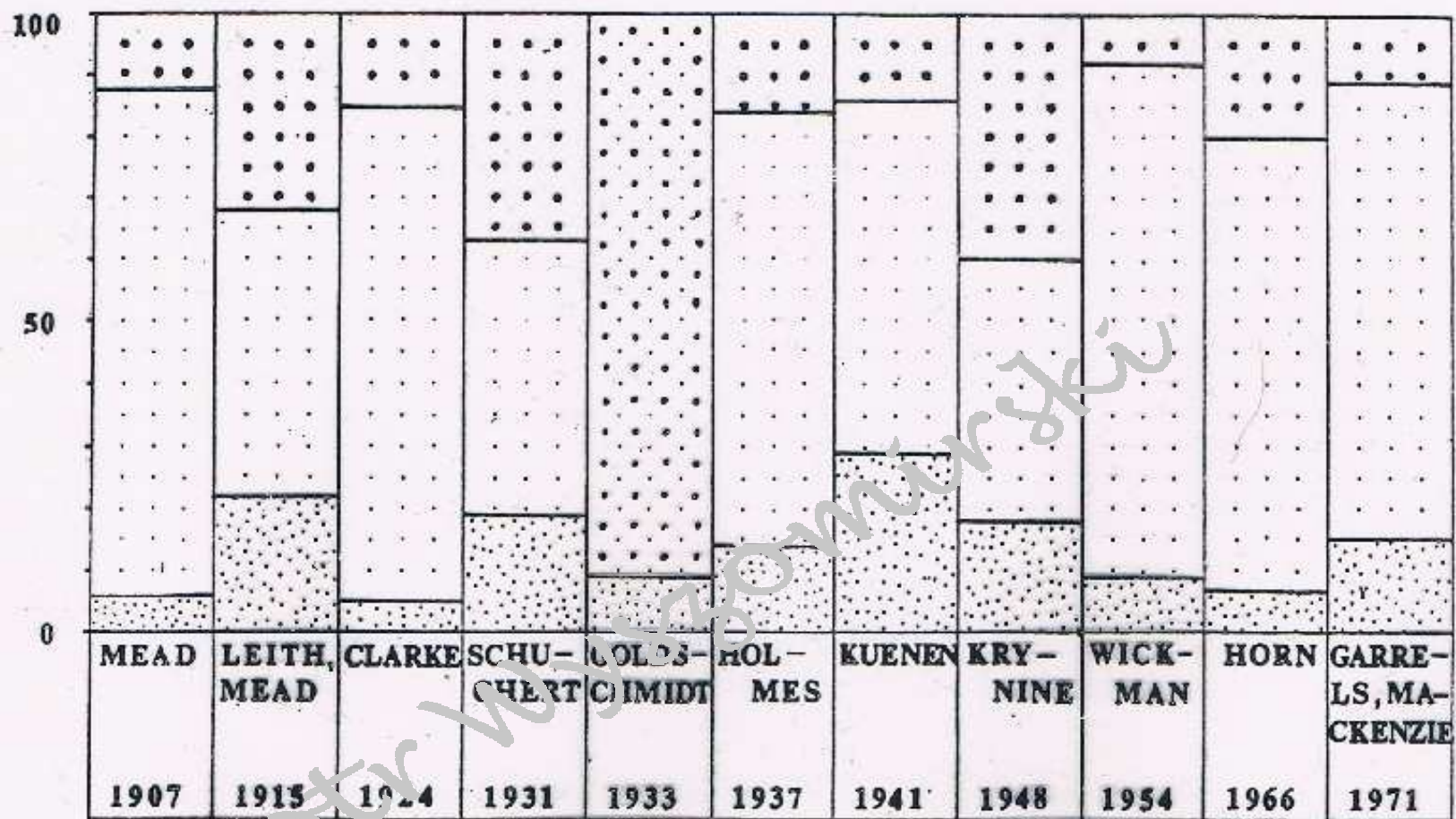
Carnalit - $\text{MgCl}_2 \cdot \text{KCl} \cdot 6\text{H}_2\text{O}$

Goethyt - $\alpha\text{-FeO}(\text{OH})$

* w wykazie nie uwzględniono minerałów skałotwórczych skał magmowych, które też występują w skałach osadowych

Genetyczna klasyfikacja skał osadowych (Aubouin i in. 1968)

skaly ilaste   skaly węglanowe   skaly okrucowe

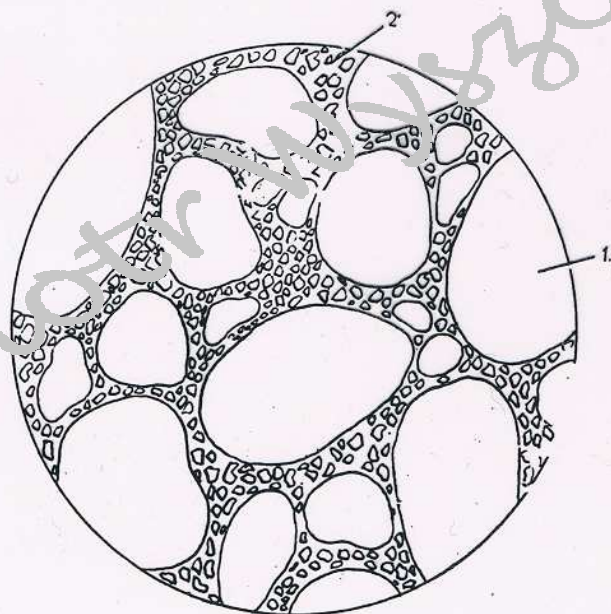
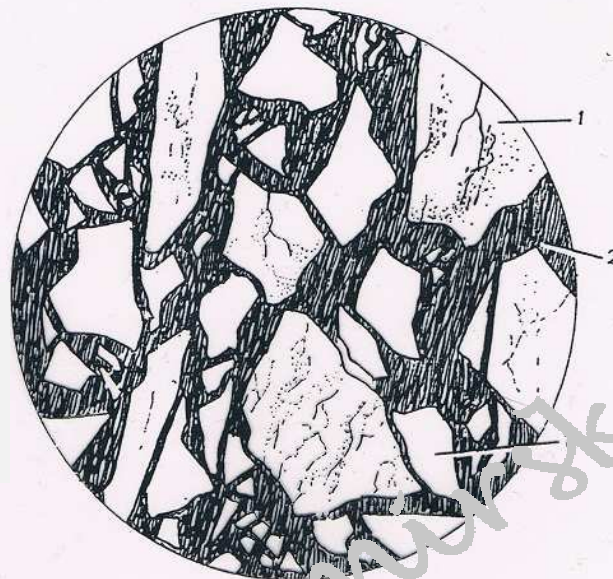
**Zawartość głównych rodzajów skał osadowych
 w skorupie ziemskiej (w % wag.)**

Klasyfikacja okruchowych skał osadowych

Rodzaj skały	Wielkość okruchów [mm]	Luźne	Zwięzłe
grubokruchowe (<i>psefity</i>)	> 2	gruzy, żwir	brekcje, zlepieńce
średniokruchowe (<i>psamity</i>)	2 - 0,1	piaski	piaskowce, arkozy, szarogłazy
drobnookruchowe (<i>aleuryty</i>)	0,1 - 0,01	mułki, lessy	mułowce, łupki ilasto- mułkowe

Brekcja
1 – okruchy skał,
2 – spoiwo

Zlepieniec
1 – otoczaki skał
2 – spoiwo

Spoiwa chemiczne najczęściej spotykane w skałach okruchowych

Substancja tworząca spoiwo	Nazwa spoiwa	Cechy rozpoznawcze
Kalcyt Kalcyt, il Dolomit	wapniste margliste dolomityczne	burzy z HCl burzy z HCl – pozostaje osad burzy z HCl po sproszkowaniu lub na gorąco barwy czerwone lub brunatne
Tlenki i wodorotlenki żelaza Krzemionka	żelaziste krzemionkowe	znaczna twardość, duża zwięzłość skały, często szklisty połysk
Minerały ilaste	ilaste	mała zwięzłość skały, rozmaka w wodzie

Skały ilaste to skały osadowe zawierające ponad 50% frakcji pelitowej (tj. poniżej 0,01 mm) pochodzenia sedymentacyjnego lub wietrzeniowego. Głównymi składnikami są minerały ilaste z grupy kaolinitu, illitu lub smektytu; podrzędnie występują drobne ziarna kwarcu, mik, minerałów węglanowych, tlenkowych i siarczkowych minerałów żelaza oraz substancja organiczna.

Stosowane nazwy skał ilastych:

ił, iłowiec, łupek ilasty, glina, glinka

Ze względu na przeważający udział określonego minerału ilastego wyróżnia się:

- **skały ilaste zasobne w kaolinit (kaoliny, ogniotrwałe łupki kaolinitowe (*tonsteiny*), ily zasobne w kaolinit należące do iłów biało- wzgl. jasno wypalających się),**
- **skały ilaste zasobne w illit (ily barwnie wypalające się),**
- **skały zasobne w smektyty (bentonity, ily bentonitowe, ily montmorillonitowe),**
- **skały wermikulitowe,**
- **skały pałygorskitowe (attapulgitowe).**